

УДК 159.9:34(075.8)

А. Р. КОЖУШКО,*аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРИЧИНИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

З метою виявлення особливостей агресивної поведінки жінок в місцях позбавлення волі вивчено підстави для агресивної поведінки жінок, які відбувають покарання у виправних установах. Наведені дані свідчать про те, що засуджені жінки мають низький рівень вираженості емпатійних тенденцій. На основі проведеного дослідження встановлено, що негативна (агресивна) поведінка обумовлена більше соціальними факторами, ніж особистісними.

Ключові слова: *агресивна поведінка, емпатія, особистісні фактори, індивідуально-особистісні фактори, виправні установи.*

Kozhushko, A.R. (2015), "Causes of aggressive behavior of women in prisons" ["Prychyny ahresyvnoi povedinky zhinok u mistsiakh pozbavlennia voli"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 146–150.

Постановка проблеми. Відомо, що місця позбавлення волі характеризуються специфічним психологічним мікрокліматом у вигляді статусної ієрархії ув'язнених, високого рівня фізичного та психологічного насильства, соціальної ізоляції. Перебування в місцях позбавлення волі пов'язане з неминучою ломкою життєвого стереотипу, різким погіршенням побутових умов, припиненням або зниженням якості емоційно значущих соціальних зв'язків.

Тому однією зі змістових характеристик особистості жінок-злочинниць в умовах позбавлення волі є агресивність. У зв'язку з тим вивчення проблем жіночої агресії в місцях позбавлення волі взаємопов'язане з аналізом причин, умов та механізмів розвитку цього емоційного стану. Вивчення й осмислення психологічних особливостей розвитку та динаміки агресивної поведінки у напрямку розробки методів диференційованого впливу на поведінку засуджених є одним з актуальних завдань, що стоять перед психологічними службами кримінально-виконавчої системи.

В останні роки спостерігається збільшення випадків агресивної поведінки серед осіб, які відбувають покарання у виправних установах. Дослідження причин агресивних проявів дасть можливість виявити роль особистісних особливостей та інших факторів у детермінуванні агресивної поведінки під час відбування покарання.

Різні види агресивної поведінки можна спостерігати на початковому і кінцевому етапах перебування у виправних установах. У початковий період агресія переважно виражає стратегію пошукової активності в цих установах, яка пов'язана насамперед із зайняттям більш високого становища в середовищі осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Для заключного етапу знаходження в пенітенціарній установі властивий стан невизначеності, що обумовлюється майбутнім виходом на свободу. Ці періоди можна розглядати як перебування засуджених у специфічних екзистенціальних ситуаціях, де поведінка опосередкована як зовнішніми умовами, так і особливостями адаптаційного потенціалу особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що в даний час існують різнопланові підстави, за якими диференціюють форми агресивної поведінки. На думку Ю. М. Антоняна, незадовільні умови життя і обмежений резерв моральних і матеріальних благ у вітчизняних пенітенціарних установах підкріплюють агресивні тенденції, засвоєні ще в дитинстві. У дослідженнях В. П. Башкатова і В. Ф. Пірожкова виявлено, що в початковий період відбування покарання психічне напруження за тривалих умов психотравмуючої ситуації призводить до наростання тривожності, яка дезадаптує станом виступає суб'єктивним джерелом агресивних, насамперед насильницьких дій. Таким чином, недостатня вивченість цієї проблеми серед жінок дає підстави говорити про **актуальність** нашого дослідження [1, с. 375–380; 2, с. 64–85].

Розглядаючи значення агресивної поведінки, зазначимо, що за Фрейдом, агресія – нащадок і головний представник первинного позиву Смерті, яка розділяє з Еросом панування над світом, а схильність до агресії – первісна і самотійна схильність людей, в якій культура зустрічає найбільше перешкод [3, с. 10–25].

Агресивна поведінка – поведінка, метою якої є нанесення шкоди деякому об'єкту або людині [3, с. 22]. Вона виникає, на думку фрейдистів і неофрейдистів, у результаті того, що з різних причин не отримують реалізації окремі неусвідомлювані вроджені потяги, що й викликає до життя агресивну енергію, енергію руйнування. Як такі неусвідомлювані вроджені потяги З. Фрейд розглядав лібідо, у свою чергу, А. Адлер – прагнення до влади, переваги над іншими, а Е. Фромм – потяг до руйнування [4, с. 187].

Очевидно, що за такого пояснення агресивність має виникнути у будь-якої людини з вродженими, сильно вираженими неусвідомлюваними потягами, які далеко не завжди здатні реалізуватися в житті і тому знаходять свій вихід у деструктивній, руйнівній поведінці. Проте подальші дослідники агресивності та її природи як за кордоном, так і в нашій країні (А. Бандура, Л. Берковець, А. Басс, С. М. Єніколов та інші) істотно змінили точку зору на природу агресії та на її вираження [4, с. 302; 5, с. 95].

У наш час більшістю вчених агресія визнана детермінантою девіантної поведінки. Під агресією розуміють будь-яку форму поведінки, націлену на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, небажаної такого звернення [4, с. 257].

У проблемі особистості ув'язнених жінок важливу роль відіграє група даних, що включає

систему поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, способів їх задоволення, особливості інтелектуальних і емоційних властивостей. Сукупність таких даних про особу дозволяє виявити стимули активності, спонукання, що формують і визначають поведінку.

У більшості випадків у жіночій злочинності переважає один тип мотивації, наприклад корисливість, алкоголізм чи наркотизм. Але іноді у злочині переплітаються користь, помста, заздрість, ревності, матеріальний інтерес. Таким чином, аналіз структури мотивації дозволяє виділити певні типи мотивів:

1. Інструментальна агресія (засіб досягнення якоїсь значущої мети, задоволення насущної потреби).

2. Ворожа агресія – насильство заради насильства, як правило, супроводжується проявом особливої жорстокості, садизму, знущанням над жертвою, приниженням людської гідності.

3. Захисна агресія, тобто реакція типу «насильство – наслідок насильства». У мотивації цього типу домінує гнів, образа, помста. До даної категорії відносять насильницькі злочини [6].

Мета цієї роботи – виявлення особливостей агресивної поведінки жінок у місцях позбавлення волі.

У дослідженні брали участь 100 жінок, які відбувають покарання в Качанівській виправній колонії управління Державної пенітенціарної служби України в Харківській області (№ 54), у віці від 20 до 35 років. Вибірка формувалася таким чином, щоб у досліджуваній групі були пропорційно представлені особи, котрі відбувають покарання за такі види злочинів, як грабіж та вбивство. Термін ув'язнення в досліджуваних варіюється від 5 до 15 років.

Для виконання поставлених завдань використовувалися різні методи дослідження, а саме:

– опитувальник багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла, що описує особистісну структуру людини, виявляє особистісні проблеми, допомагає знайти корекційні механізми для вирішення особистісних проблем;

– методика А. Басса й А. Дарки – для діагностики показників і форм агресії;

– методика діагностики рівня полікомунікативної емпатії (В. М. Юсупов), що дозволяє визначити загальний рівень емпатії, рівні в різних сферах людського життя;

– бесіда [7].

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи результати проведеного дослідження, слід звернути увагу на специфіку роботи з даною категорією осіб. По-перше, засудженим властива розбіжність «Я» реального і «Я» ідеального.

По-друге, слід пам'ятати, що не всі згодні чесно і відверто відповідати на питання, поставлені під час дослідження. Звідси дещо суперечливі показники за окремими факторами.

Розглянемо отримані результати за методикою дослідження особистості Р. Кеттелла. Тут можна виділити окремі фактори, які мають найбільший інтерес для даного дослідження. У більшості частини жінок (68 %) за фактором В «Інтелект» виявлені конкретність і деяка ригідність мислення, труднощі у вирішенні абстрактних завдань, знижена оперативність мислення, недостатній рівень загальної вербальної культури. Низькі показники за цим фактором можуть залежати від багатьох характеристик особистості, наприклад тривожності, низького освітнього цензу. Решта 32 % мають вищі показники, що свідчить про розвинуте абстрактне мислення, оперативність, кмітливість. Вони мають високу здатність до навчання, досить високий рівень загальної культури.

Високу оцінку за фактором С «Емоційна стійкість» отримали 20 % жінок. Це люди емоційно зрілі, спокійні, стійкі у своїх інтересах, працездатні, можуть бути ригідними, орієнтовані на реальність. 40 % жінок, які відбувають покарання у виправній установі, отримали низьку оцінку, що говорить про можливу емоційну нестійкість, імпульсивність. Такі люди знаходяться під впливом почуттів, вони мають мінливі настрої, легко можуть засмутитися, нестійкі в інтересах. Середні показники мають 40 % жінок, що свідчить про їх чутливість, вони менш емоційно стійкі, при цьому в них відсутнє нервово стомлення, хороша працездатність, реалістичність.

За фактором Е «Підпорядкованість – домінантність» 61 % жінок самостійні, незалежні, наполегливі, вперті (домінантні), норовливі. Іноді цей фактор може виявлятися у конфліктності, агресивній поведінці, в бунтарстві. Зазвичай це люди самовпевнені, незалежно мислячі, які керуються власними правилами поведінки. Середні оптимальні дані отримали 22 %. Це може свідчити про їхню шанобливість, можливо, якусь пасивність, люб'язність. Решті 17 % жінок характерна м'якість, поступливість, тактовність, можлива залежність, послужливість домінуючим особам. Такі люди соромливі, готові брати провину на себе, скромні, трохи експресивні. Їх легко вивести з рівноваги.

31 % жінок досить неспокійні за своє майбутнє, ранимі, схильні до зміни настрою, що викликає страхи, похмурі передчуття і роздуми, занепокоєння. Тенденція до тривожності у важких ситуаціях, почуття провини і невдово-

лення собою – визначальний фактор О «Спокій – тривожність». Низькі показники отримали 69 % осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Дані свідчать про їх безпечність, життєрадісність. Такі люди впевнені в собі, у своїх силах. Вони спокійно можуть справлятися зі своїми невдачами на відміну від тих, хто переживає невдачі як внутрішній конфлікт.

Високі показники за фактором Q3 «Самоконтроль» спостерігаються у 22 %. Жінки, які належать до такого типу мають тенденцію до сильного контролю своїх емоцій і загальної поведінки. Соціально уважні, виявляють повагу і турботу про соціальну репутацію. Іноді, однак, схильні до впертості. Середні показники виявлено у 68 % осіб. Отримані дані свідчать про високу інтеграцію свого «Я», утворюють цілеспрямованість сильної волі. І тільки 10 % жінок мають низькі показники, які вказують на слабку волю і поганий самоконтроль. Діяльність таких людей не впорядкована й імпульсивна. Вони залежні від настрою, мають внутрішню конфліктність уявлень про себе, відсутність явного бажання виконувати соціальні вимоги.

Далі ми розглянемо результати, отримані за методикою А. Басса й А. Дарки. Значна кількість засуджених (58 %) виявили високі показники за параметром підозрілості. Це викликано тим, що жінки, які перебувають у колонії, не вірять у чистоту намірів інших людей, навіть найближчих, підозрілості вишукує і вистежує в них злий намір. Вони не вірять, що хтось може любити безмежно щиро і безумовно. Завжди знаходяться «на стрьомі», в стані настороженості і внутрішнього гальмування емоційної чутливості.

Високі показники за індексом агресивності виявили 15 % засуджених, середні – 85 %. Низький індекс агресивності поведінки не виявлено. Високі результати за індексом ворожості виявлено у 27 % жінок, середні – у 69 %. Низькі показники продемонстрували лише 4 % засуджених.

Слід зазначити, що хоча індекс агресії у більшості жінок (85 %) не виходить за межі середніх показників і всього у 15 % є високим, проте в жодній з опитаних жінок не був виявлений низький рівень агресивності. В індивідуальних бесідах вони визнають, що злість допомагала їм у житті «домагатися свого» від оточуючих – інструментальна агресія. Це пов'язано з тим, що вони часто не здатні гальмувати агресію через недостатній контроль над роздратуванням. Жінки, які перебувають у виправних установах, насилу перемикаються з

агресії на різні види діяльності (зокрема, це виражається в слабкій здатності усувати напружений стан за допомогою різних робіт або активного відпочинку).

Далі ми розглянемо факти, які характеризують рівень емпатії в засуджених. Результати, отримані під час діагностики рівня емпатії, наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Рівень вираженості емпатійних тенденцій

Показник вираженості	Відсоткове співвідношення
Високий	27 %
Середній	27 %
Низький	46 %

Як видно з табл. 1, у 27 % засуджених високі результати, що свідчать про чутливість до потреб і проблем оточуючих, щедрість, схильність багато прощати, емоційну чуйність, товариськість. Їм притаманні такі риси, як здатність швидко встановлювати контакти і знаходити спільну мову, вміння не допускати конфліктів і знаходити компромісні рішення, необхідність у соціальному схваленні своїх дій.

Середній рівень емпатії також був виявлений у 27 % жінок. Їм властиві самоконтроль своїх емоційних проявів, переважність не висловлювати свою точку зору, якщо немає впевненості, що вона буде прийнята, відсутність розкритості почуттів. Майже половина (46 %) досліджуваних виявила низький рівень емпатійності – складнощі у встановленні контактів, переважність самоті. Емпатійні тенденції у них не розвинені. Можливо, причини цього можна побачити в тому, що засуджені жінки зазвичай не в змозі співчувати іншим людям, в тому числі і своїм жертвам. Досвід свідчить, що вони мають набагато більшу тенденцію до скоєння повторних злочинів після звільнення.

Розглянувши проблему підстав для агресивної поведінки жінок, які відбувають покарання у виправних установах, можна зробити певні **висновки**.

Велика частина жінок (61 %) самостійні, незалежні, наполегливі. Даний фактор може виявлятися у конфліктності, агресивній поведінці, в бунтарстві. Зазвичай це люди самовпевнені, незалежно мислячі, які керуються власними правилами поведінки.

Значна кількість засуджених (58 %) виявили високі показники за параметром підозрілості. Це викликано тим, що жінки, які перебувають у колонії, не вірять у чистоту намірів інших людей, навіть найближчих, підозрілість вишукє і вистежує в них злий намір.

Слід зазначити, що хоча індекс агресії у більшості досліджуваних (85 %) не виходить за межі середніх показників, але вони визнають, що злість допомагала їм у житті «домагатися свого» від оточуючих.

Майже у половини жінок (46 %) емпатійні тенденції не розвинені. Можливо, причини цього можна побачити в тому, що засуджені зазвичай не в змозі співчувати іншим людям, в тому числі і своїм жертвам.

На основі кореляційного аналізу виявлено, що на вчинення протиправних дій не впливають особистісні фактори. Негативна поведінка більше зумовлена соціальними факторами.

Список використаних джерел

1. Пирожков В. Ф. Криминальная психология : учеб. пособие / В. Ф. Пирожков. – М. : Ось-89, 2001. – 704 с., ил. – (Юридическая психология).
2. Антонян Ю. М. Преступность среди женщин / Ю. М. Антонян. М. : Рос. право, 1992. – 256 с.
3. Холличер В. Человек и агрессия. З. Фрейд и К. Лоренц в свете марксизма / Вальтер Холличер ; вступ. ст. и общ. ред.: В. В. Денисов. – М. : Прогресс, 1975. – 132 с.
4. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм ; авт. вступ. ст. П. С. Гуревич. – М. : Республика, 1994. – 447 с., ил. – (Мыслители XX века).
5. Клапаред Э. Чувства и эмоции / Э. Клапаред // Психология эмоций. Тексты / под ред. В. К. Виллюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 93–103.
6. Левитан К. М. Юридическая педагогика : учебник / К. М. Левитан. – М. : Норма, 2008. – 432 с.
7. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособие / [ред. и сост. Д. Я. Райгородский]. – Самара : Бахрах-М, 2001. – 668 с.

Надійшла до редколегії 27.10.2015

**КОЖУШКО А. Р. ПРИЧИНЫ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЖЕНЩИН
В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ**

С целью выявления особенностей агрессивного поведения женщин в местах лишения свободы изучены основания для агрессивного поведения женщин, отбывающих наказание в исправительных учреждениях. Приведённые данные свидетельствуют о том, что женщины в местах лишения свободы имеют низкий уровень выраженности эмпатийных тенденций. На основе проведённого исследования установлено, что отрицательное (агрессивное) поведение в большей мере обусловлено социальными факторами, чем личностными.

Ключевые слова: агрессия, эмпатия, личностные факторы, индивидуально-личностные факторы, исправительные учреждения.

KOZHUSHKO A. R. CAUSES OF AGGRESSIVE BEHAVIOR OF WOMEN IN PRISONS

The article is devoted to the study of reasons for the aggressive behavior of women serving sentences in correctional institutions. The objective of this study was to identify the characteristics of aggressive behavior of women in prisons. It is found out that personal factors do not affect the commission of unlawful actions. Negative behavior is more caused by social factors.

Based on the analysis of the literature concerning the research problems it is found out that poor living conditions and limited reserve of moral and material benefits within prisons reinforce aggressive tendencies learned in childhood. Mental stress at the initial period of serving the sentence during a long period of time of traumatic situations leads to an increase in anxiety, which acts by a anti-adapting state as subjective source of aggressive, especially violent actions.

It was found out that the level of aggression in the majority of cases (85 %) does not go beyond the average indicators. But they admit that anger helped them in the life «to achieve the result» from others. Most of the women (61 %) are independent, persistent. This factor can be manifested in conflicts, aggressive behavior, rebelliousness. Usually these people are self-confident, independent-minded, guided by their own rules of conduct.

Almost half of women empathy tendencies are not developed. Perhaps the reasons for this can be seen in the fact that prisoners are usually unable to sympathize to other people, including their victims.

Keywords: aggressive behavior, empathy, personal factors, individual and personal factors, correctional institutions.
